

סופרים לא נעשים בהזמנה

בעז אוקון*

לאחרונה תורגם לעברית ספרו הישן של זיגפריד לנץ "אוניית המגדלור"¹. באחרית-דבר מאירת-עיניים מביאה שם המתרגמת טלי קונס דברים שאמר זיגפריד לנץ באחת מהרצאותיו:

"סופר הוא אדם שאיש אינו מאלץ אותו להיות מה שהוא; לסופר לא נעשים בהזמנה ולא דרך מינוי כמו שופט, למשל. בעזרת הכלי החד והמסוכן מכולם, בעזרת השפה, מחליט הסופר מרצונו החופשי לחשוף את העולם במערומיו, והוא עושה זאת כך שאיש בו לא יהיה עוד חף מפשע בעיני עצמו."

האסוציאציה המיידית שהתעוררה אצלי למקרא דברים אלה הייתה קשורה לאמנון רובינשטיין. קל להסביר מדוע. הספר "אוניית המגדלור" עוסק במשפט. הוא נוגע בחובה לבקר. הוא מאיר באור יקר את מי שמשמיע את האמת ואינו הולך אחר נטיית הרוב או צו האופנה. בספר מסופר על חבורת פושעים שהשתלטו על אוניית מגדלור. הם עלולים לנווט את האוניות אל השרטונים במקום אל חוף-מבטחים, וזאת משום שהאוניות מורגלות לעקוב אחר האיתותים מבלי לשים לב מיהם המאותתים. זיגפריד לנץ מציע את המתכון שגם אמנון רובינשטיין מציע, והוא שמירה על ספק בריא כלפי כל שלטון ועל מחשבה עצמאית. מעניין שבראש חבורת הפושעים עומד דווקא עורך-דין. טלי קונס מעירה כי יש בכך כדי להזהיר גם משלטון המשפטנים. גם בזה יש דמיון לדברים שמשמיע אמנון רובינשטיין, ממציא הביטוי "משפטיזציה", אבל במיוחד עניינה אותי אותה הערה הנוגעת בכך ש"סופר לא נעשים בהזמנה". אמנון רובינשטיין עטור במינויים: דקן, שר, פרופסור, ולבסוף סופר. האמירה של זיגפריד לנץ מתקיימת בו כמעט במלואה. אני אומר "כמעט" כי בכל-זאת קיים שוני בין ההגדרה לבין אמנון רובינשטיין. אמנון כותב את ספריו באופן שבו הוא לעולם לא יהיה חף מפשע בעיני עצמו, ואילו כל האחרים מוחזקים על-ידי דווקא כחפים מפשע.

המסע של אמנון ממסות על משפטים לכתיבת פרוזה הזכיר לי אמירה ששמעתי פעם מפיו של פסיכיאטר בדיון על פרופילים. אותו פסיכיאטר טען – בדרך של "פסיכיאטריה של מטבח" ולשם הפרובוקציה – כי מספר הטיפוסים הקיימים אינו גדול כל-כך. הוא

* פרשן משפטי בעיתון ידיעות אחרונות.

1 זיגפריד לנץ אוניית המגדלור (טלי קונס מתרגמת, 2009).

נתן את הדוגמה הבאה: יש רופאים שמתמחים בסוג מיוחד קשה ונדיר של מחלות, ופרסומם בא להם ממספר החולים שהם הצליחו לאסוף כדי לטפל בהם – למשל, רופא שמתמחה במחלה שחולים בה עשרה אנשים בעולם ואשר מצליח לבדוק שבעה מהם. לטענתו, רופאים אלה הם בסך-הכל טיפוס מתקדם של אספנים אובססיביים. מישוהו שאל: "אם כך, מהם השופטים?" והפסיכיאטר ענה: "הם סוג מתקדם של רס"רים. הם רוצים להגיד את המילה האחרונה." אמנון רובינשטיין הוא ההפך המוחלט מרס"ר – הוא מעולם לא רצה לומר את המילה האחרונה. זו אחת מגדולותיו, זו אחת ממעלותיו המזהירות כמשפטן וכמורה. אבל זו גם תחילת מסעו בדרכו להיות סופר. המסע הזה מתחום המשפט אל תחום הספרות הוא מסע שנוגע במהותה של האמת. האמת היא יסוד הכרחי גם במשפט וגם בספרות, ובכל-זאת מי שעורך מסע מן המשפט אל הספרות מבצע מהפך מסוים בתפיסת האמת ובעיקר ביכולת לחיות עם הספק. ניתן לתאר זאת באופן פיזי ממש באמצעות אחד ממשליו הקצרים של ויטגנשטיין, הנקרא "משל העיץ", ולפיו "אין שדה ראייה כזה שהעין כלולה בו".² המשל מודגם על-ידי איור של חרוט שבקצהו מופיעה עין, והרעיון הוא שכל כמה שניטיב לראות, תמיד תישאר איזושהי עין מחוץ לשדה-הראייה שלנו, הלא היא העין שלנו. במובן זה, לעולם לא נוכל לראות את הכל. משפטים נוטים לא פעם, אולי בלי מודע, לקרוא תיגר על התפיסה הזו. הם נחשבים לרואי-כל. הם טורחים לקדם תדמית כזו, ואולי הם רואים את עצמם ככאלה. הדבר נובע גם מכך שהמשפט חותר אל אמת ודאית ונטולת ספק, והוודאות הזו באה לידי ביטוי בכלים משפטיים טכניים רבים, דוגמת סופיות הדיון והגבלת זכות הערעור. יש כאלה המסבירים ודאות זו בטעמים מעשיים, הנובעים דווקא מקוצר-ידו של המשפט. הללו מבקשים לשים קץ להתדיינות המשפטית דווקא בשל חוסר היכולת שלה להגיע לאמת מוחלטת. באחד מפסקי-הדין הקצרים שלו – הם תמיד היו קצרים – אמר השופט זוסמן, במענה לטענת המערער כי בית-המשפט שגה:

"ואם תאמר כי בית המשפט שגה, אף אני אשיב לך שכבר היו דברים מעולם, ואף בית משפט זה טעה, לאמור ריבוי הערכאות אינו מבטיח כשלעצמו עשיית צדק."³

במילים אחרות, בכל עשייה אנושית ייתכנו טעויות, אבל קיומן האפשרי של טעויות אינו מנוף לאימוץ גישה של בדיקה משפטית מתמדת עד כדי נטילת היסוד המעשי מההכרעה השיפוטית.⁴ במובן זה, המשפט יכול להרים ידיים ולחדול מהחיפוש אחר

2 גרשון ויילר משלי פילוסופים 59 (1985).

3 המ' 648/78 אלקינד נ' פוזניאק (לא פורסם).

4 בג"ץ 87/85 ארגיוב נ' מפקד כוחות צה"ל באזור יהודה ושומרון, פ"ד מב(1) 353, 372 (1988). למעשה, קיומן האפשרי של טעויות ואי-הוודאות המרחפת תמיד הן המחייבות שימת סוף-פסוק להליך המשפטי, גם אם בעלי-הדין לא שוכנעו כי הושג הפתרון המיטבי.

האמת המוחלטת. אבל יש כאלה המנסחים את הגישה בצורה כללית ושאפתנית יותר, שאינה נובעת דווקא מקוצר־ידו של המשפט. באחד ממאמריו אומר הנשיא ברק:

"הספקנות בדבר קיומה של המציאות, בדבר יכולתנו לקלוט אותה, ובדבר יכולתנו להביע אותה, אינה נחלת המשפט והשיפוט."⁵

הבעיה היא ששלילת הספקנות בנוגע לקיומה של המציאות עלולה להתגלגל מהר מאוד, מהר מדי, גם לניסיון למנוע הטלת ספק במי שתפקידו להשגיח על קליטת המציאות. כך, תחת המטרייה של שלילת הספקנות בדבר קיומה של המציאות, חוסה חוסר סובלנות כלפי ביקורת.⁶ הרי אם הספק בדבר קיום המציאות אינו נחלת המשפט והשיפוט, אולי גם אין מקום להטלת ספק בשופטים או באנשי המשפט שתפקידם לקלוט את המציאות. אין פלא שבאחד מפסקי־הדין כבר נקבע:

"מאמין אני, כי זרועות החקירה בישראל פועלות על־פי הדין, ואין בהן שיטה מכוונת של הטעיית בית המשפט... עלינו לבנות את דיני הראיות שלנו על בסיס ההנחה, שהחקירה מתנהלת כדין והשפיטה מפעילה שיקול־דעתה כדין. הנחה זו אינה רק עניין תיאורטי. אני סבור, כי היא משקפת את המציאות."⁷

כך, באבחת חרב, מושלך אל הפח כל ההיגיון של דיני הראיות, ונפגמת בצורה משמעותית חזקת החפות. מכל מקום, חזקת התקינות של הרשות החוקרת והתובעת עולה על משקלה של החפות. כדאי לשים לב להבדל הגדול בין התפיסה הזו לבין דבריו של הפילוסוף והמתמטיקאי הנודע גוטלוב פרגה (Gottlob Frege, 1848–1925), אשר אמר:

"אנחנו מוצאים ודאות בעולם הפנימי, בעוד במסעותינו אל העולם שבחוץ הספק לעולם אינו מרפה מאיתנו."⁸

המשפט מתייחס בחוסר סובלנות אל מי שמטיל ספקות ביכולתנו לקלוט את המציאות במלואה. הספק אולי מנקר אצלו בעולם הפנימי,⁹ אבל בעולם החיצוני הוא

5 אהרן ברק "על משפט, שיפוט ואמת" משפטים כו 11 (1996).

6 מובן שברק לא התכוון לשלול את קיומה של הביקורת. דווקא ברק הוא התומך המובהק ביותר בכך שמבחן האמת הטוב ביותר הוא כוחה של מחשבה להתקבל בתחרות של השוק – בג"ץ 680/88 שניצר נ' הצנזור הצבאי הראשי, פ"ד מב(4) 617 (1989).

7 ד"ר 23/85 מדינת ישראל נ' טובול, פ"ד מב(4) 309, 357 (1988).

8 Gottlob Frege, *The Thought: A Logical Inquiry*, 65(1) MIND 289, 306 (1986): "we find certainty in the inner world while doubt never altogether leaves us in our excursions into the outer world"

חותר לוודאות. שולמית אלמוג מסבירה שהמשפט מסייע בסילוק חוסר ודאות על-ידי קביעת כלים להחלטה. אבל האם כלים להחלטה מסלקים את חוסר הוודאות? אלמוג אומרת שהספרות מצביעה על המחיר שנגבה כתוצאה מכך, כלומר, כתוצאה מהוודאות המשפטית.¹⁰ בפועל הספרות מטילה ספק במי שחושב שיש לו כלים בטוחים לקלוט את המציאות. באחת ההתכתבויות עם טולסטוי נאמר פעם:

“האנשים הכובלים אותנו לשיטות הם אנשים שאינם מסוגלים להקיף את מלוא האמת. שיטה כמוה כזנב האמת, אך האמת כמוה כלטאה. היא משאירה את זנבה בין אצבעותיך בידיעה ברורה שהיא עתידה לצמח כהרף עין זנב חדש.”¹¹

כאן טמון אחד הקסמים הרובינשטייניים. אמנון אינו יכול להשלים בעצם עם סופיות הדיון, וגם לא להתייצב מאחורי שיטה בטוחה, פופולרית, ודאית או בטוחה בעצמה. הוא אינו רס"ר. הסופיות היא לא פעם שרירותית, כוחנית, כופה ונטולת ספקות. אמנון רובינשטיין הוא ההפך מזה. טוב ואהבת הבריות גודשים את נפשו. לא פלא שהוא היה מהראשונים שעמוס ברנס מצא אצלו אוזן קשבת, וכך גם רבים נוספים. עוד כמשפטן היה אמנון נוהג לפתוח את דבריו בעניינו של עמוס ברנס במילים: “יש הבדל בינינו לבין עמוס ברנס – על עמוס ברנס כבר יודעים בוודאות שהוא חף מפשע מרצח רחל הלר, אבל עלינו לא.” זו כבר תחילתו של סיפור אחר – חיפוש אחר האמת שאינו רק חיפוש משפטי. בפרשת מע"צ ראה אמנון רובינשטיין את אחת העוולות הגדולות במשפט הפלילי, ולא רק בישראל. הוא עדיין מזדעזע ממעמד ההודאה ומחקירות שבהן שוטרים – אותם בעלי-תפקיד שחסרי הספק אומרים כי הם פועלים כדין – דורשים מנחקר לאונן אל מול פניהם. לא פלא שדייויד וינר, מי שהיה סגן הסנגור הציבורי הראשי ונפטר בנסיבות טרגיות של עוול, ראה את אמנון כקדוש כמעט. המעבר של אמנון לספרות מסמל אפוא את הדרישה לאמת המגולמת בספק, לאמת רבת פנים.

בנקודה זו גם מתחיל מסעו של אמנון מחבל המשפט אל ארץ הספרות. דווקא כאשר המשפט נהפך לא רק ליודע-כל, אלא גם למצוי בכל (“מלוא הארץ משפט”), החל אמנון לחפש ארצות אחרות. השופט הנודע פרנקפורטר כתב פעם לפול – ילד בן שתיים-עשרה שביקש עצה לשם פיתוח קריירה משפטית – כי החשוב ביותר הוא לקרוא שירה, להתבונן על יצירות אומנות, להאזין למוזיקה. הוא הציע לו לשים לב לנפלאות היקום, ולא להתרכז בקריירה. מני מאוטנר כינה זאת “העצה נגד הרזון המשפטי”. ברזון הזה אמנון אינו לוקה. אומנם, גם הספרות אינה יכולה להכיל את העין הרואה; היא מתארת את החיים לאו דווקא כפי שהם או כפי שהם צריכים להיות, אלא כפי שהם נתפסים

9 “כאשר אנו יושבים לדין, אנו עומדים לדין”, אמר השופט ברק בבג"ץ 2148/94 גלברט נ' נשיא בית המשפט העליון, פ"ד מח(3) 573, 591 (1994). מובאה זו נאמרה אומנם בהקשר של עמידתם של השופטים למבחן הציבור, אבל מי שעומד לדין ממילא חרד מאימתו.

10 שולמית אלמוג משפט וספרות 159 (נבו, 2000).

11 Letter from Ivan Sergeevich Turgenev to Lev Nikolaevich (Jan. 3, 1857), in TURGENEV: LETTERS (David Lowe ed., 1983).

במחשבתנו. אבל הסופרים יודעים, אמרה פעם דליה רביקוביץ, כי האמת מורכבת מרבדים רבדים, וכי היא חייבת להיות בבדיקה מתמדת שלא תיגמר לעולם, כמעט כמו החול והים. בדיקה זו נעשית דווקא בספרות.

אני חושב שהחתימה המתמדת לאמת, חתימה שלא תיגמר לעולם, היא התכונה הבולטת של אמנון. מסעו הוא מסע עם מטרה; הוא אינו נטול תכלית. למעשה, אצל אמנון – הן ביומיום והן בסיפור – בולטת גם התכונה של חיפוש אחר הטוב. עמוס עוז הציע בספר "סיפור על אהבה וחושך" להבחין בין הקורא הטוב, הרוצה ללמוד על עצמו, לבין הקורא הרע, המציצני, הרוצה לדעת מיהו מי ואם זה באמת קרה. נדמה לי שהבחנה הזו נכונה גם ביחס לסופרים וגם ביחס למשפטנים. אמנון רובינשטיין הוא הסופר הטוב, הרוצה ללמוד על עצמו. אמנון רובינשטיין הוא גם המשפטן הטוב, הרוצה להשאיר אותנו בחזקת חפים מפשע. מי שזכה לכך יודע גם שאמנון רובינשטיין הוא המורה הטוב והחבר הטוב, ומי שזכה לכך גם יודע שאין מזל גדול יותר בעולם מאשר חברים טובים ומורים טובים.